

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
КАФЕДРА ОЛІМПІЙСЬКОЇ ОСВІТИ

Історія української культури

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ НА ТЕМУ:
«Освітньо-наукові центри в Україні XIX-XXI ст.»

галузь знань 07 Менеджмент та адміністрування

спеціальність 073 Менеджмент

Лекція з дисципліни «Історія української культури» для студентів спеціалізації «Менеджмент» за спеціальністю 073 Менеджмент

I с. (денна форма навчання)

Розробник: к. мистецтвознавства Падовська О.М. ©

Тема 7. Освітньо-наукові центри в Україні XIX-XXI ст.

- 1. Духовна культура України в XIX ст.**
- 2. Освітньо-наукові центри України: від академій до університетів.**
- 3. Роль творчої інтелігенції в становленні української національної культури.**
- 4. Культурницькі установи та інституції у розвитку культури України XIX-XX ст.**

1. Духовна культура України в XIX ст.

Формування національної ідеї, як умова й мета буття державної української нації.

Під Московською займанщиною інтеграційний процес в Росію зродив протидію – **процес нац. відродження**. Тривав XIX ст. Його періоди: **шляхетський** (1780-1840); **народницький** (1840-1880) та **модерністичний** (1890-1914). Французька революція і модель нації бралася за приклад освіченою козацькою елітою. За **Валерієм Шевчуком**, еліта ця губила нац. обличчя. На держ. рівні висувалася вимога асиміляції, забуття власних пракоренів і злиття у панівній верстві – т. зв. **звада**. Були й байдужі до нац.

справи і ті, хто включившись у гонитву за чинами і маєтностями, зберігали в законних межах свій патріотизм. Але декотрі творили тіло самооборони нації.

Нац.-к-рне відродження вплинуло на усвідомлення українців у Галичині в складі Австрійської імперії. Відірвана від материнського лона земля Галицька століттями терпіла шляхетський гніт. Зобов'язань щодо толерування до питань релігії, прийнятих за Андрусівським договором, Польща не дотримувалася. Утиски православних посилювалися по остаточному переході Правобережної України під пол. владу. Звертання по захист до рос. уряду: промова про стан православних у Польщі, виголошена **Юрієм** (Георгієм) **Кониським** під час коронації Катерини II (1762). Коліївщина (1768) з провідним осередком антикатолицького руху — Мотронинським монастирем на Чигиринщині. Росія спільно з Польщею придушили повстання, як тільки воно перекинулося на Київщину.

Новий вік диктував свої умови в поширенні освіти. На підрос. території навчання велося рос. мовою. В парафіяльних та міських повітових школах для здешевлення навчального процесу ввели «ланкастерський» метод (кращі учні навчали загал). Впровадження нового гімназійного статуту (1828) збільшило навчання з 4 до 7 літ. Вивчали грецьку та латину. Були приватні гімназії та спеціальні навчальні заклади (духовні семінарії, кадетські корпуси, фельдшерські, комерційні, сільськогосподарські та музичні школи). До сер. XIX ст. прогресивні педагоги **К.Ушинський**, **М.Пирогов** виступили, але безуспішно, за всенародну школу й навчання рідною мовою. Запроваджені на короткий час недільні укр. школи (1859-62) були зліквідовані. З 1870-х рр. велике значення у справі нар. освіти мали земства. Проте чрез колоніально-русифікаторську політику царизму майже нанівець

було зведено початкову освіту. За даними перепису 1897 кількість неписьменних в Україні 83,6 %.

Відколи західно-укр. землі, з р. «Королівство Галиції і Лодомерії» (так перекручено звали Володимирські землі), стали східною провінцією Австрії (1772), там запанувала скупа, а все ж демократія. Шкільна реформа 1780-х рр. започатковує підвищення освіченості укр. населення Галичини, Закарпаття, Буковини. Діють школи-дяківки з нім. мовою викладання. На Буковині насаджувалася румунська мова.

Заснований у Відні при церкві св. Варвари «**Барбареум**» (1774, у 1784 перенесений до Львова) — семінарія для унійного духовенства — доповнив існуючі семінарії у Львові та Перемишлі. Відкрилися духовна школа у Сучаві на Буковині (1827) та богословський ліцей у Чернівцях. Важливу к-рно-просвітницьку місію в Галичині виконували духовні навчальні заклади: Греко-католицька духовна семінарія у Львові та Дяко-вчительський інститут у Перемишлі.

У нац.-к-рному відродженні Галичини можна хронологічно виділити три періоди: **1-ий — присвячений збиранню нар. спадщини** (1816—1847); **2-ий — організаційний** (1848-1860); **3-ій — політичний** (1861-1918). В умовах відсутності нац. інтелігенції роль ініціатора нац. відродження в Галичині взяло на себе греко-католицьке духовенство, чий вплив на цім терені зріс у попередньому, XVIII ст. Прийняв унію навіть Скит Манявський (1785).

З ініціативи галицьких митрополитів і єпископів **Білянського** (Петро, 1736-1798), **Ангеловича** (Антін, 1756-1814, єпископ Перемиський (1795), був учителем Йосифа II), **Левицького** (Михайло, 1774-1858, 1-й кардинал українець, як Перемиський єпископ відновив капітулу, видав Катехизм, Буквар і Катехитичні науки для дітей, зладжених І.Могильницьким) відкриті парафіяльні школи — лише на терені

Перемиської єпархії їх понад 380. Греко-католицьке духовенство протестує проти ведення навчання в таких школах пол. мовою, поширює серед народу освіту, пропагує досягнення укр. к-ри. Активну к-рно-просвітницьку діяльність розгорнули відомі діячі Греко-католицької церкви **Компаневич** (Варлаам, 1777-1858), **Лаврівський** (Іван, 1773-1846). **Могильницький** (Іван, 1777-1831, церковний діяч, засновник і диригент дяковчительського ін.-ту в Перемишлі, написав 5 шкільних підручників, авт. 1-ї в Галичині граматики укр. мови) у науковій розвідці «Відомості о руськом язичі» (1829) висловив думку стосовно укр. мови як народної, що має право на самостійне існування у сім'ї братніх слов'янських мов, а також про єдність галицьких і «малорос.» українців. Він прагнув «оживити пам'ять про руський народ», існування і колишня самостійність якого має такі самі історичні та політичні засади, як чеський й угорський народи. Ініціював створення **тов.-ва галицьких священників греко-католицького обряду** (1816), що мало на меті розповсюдження книжок задля «навчання вірних» та «духовної поживи». Високу оцінку к-рно-просвітницької діяльності тов.-ва дав І.Франко, назвавши його «зірницею відродження в Галичині».

В **1988** до відзначення 1000-ліття Хрещення Руси за клопотанням Митрополита Філарета влада дозволили відновити монастирське життя у Києво-Печерській лаврі. Відтак Лавра лишалася українською до **1992** і Філарет був її священноархімандритом.

2. Освітньо-наукові центри України: від академій до університетів.

Заснування та функціонування вищих навчальних закладів вважатимемо відправними віхами перебігу к-рного процесу в Україні XIX ст. Із ними пов'язана діяльність об'єднань, що окреслили шлях укр. к-ри.

Київська академія, що протягом 30 літ терпіла утиски Петра I, а за *Данила Апостола* (1654-1734, гетьман Лівобережної України (з 1727)) та митрополита *Рафаїла Заборовського* (+1747) поволі піднялася, в XIX ст. відійшла (1811). З академії вийшло плем'я канцеляристів, що підготували відродження XIX ст. Друга пол. XVIII ст. — «Новгород-Сіверський осередок».

1-й в Україні ун-т — Львівський латиномовний (1661). За Йосипа II відновив навчання латиною та німецькою (1784). Для українців при ун-ті відкрили «Студіум Рутенум» (1787) з викладанням церковно-слов'янської мови. Понижений до ліцею (1805), відновився як ун-т (1817). При ньому діяли кафедри: укр. мови та л-ри (керівник Я. Головацький, 1849), історії України (керівник М. Грушевський, 1894).

На Слобожанщині ініційований *Василем Назаровичем Каразіним* (1773-1842) на пожертви населення відкрився ун-т у Харкові (1805). Постав із Харківського колегіуму, що діяв як Київська академія (певний час у ньому викладав Г.Сковорода). У Харківському ун-ті навчався і був ректором поет-байкар *Петро Гулак-Артемівський* (1790-1865), творець 1-го цілком україномовного збірника альманаху «Ластівка»; викладали: *Ізмаїл Срезневський* (1812-1880), *Костомаров* (Микола, 1817-1885), з 1882 р. *Багалій* (Дмитро, 1857-1932). Тут гуртувалися наукові та л-рні сили: *Євген Гребінка* (1812-1848; матеріально підтримував Шевченка, учасник його викупу та видавець його «Кобзаря»), *Левко Боровиковський* (1806-1889, поет-байкар); *Авмросій Метлинський* (пс.Авмросій Могила, 1814-1870, поет, фольклорист, видавець); видавалися часописи «Укр. Вестник», «Укр. Журнал», «Запорожская Старина» в 6-ти кн. під ред. Срезневського. За перше десятиліття існування ун-ту видано 210 книжок (50% трдшніх видань Російської

імперії). Значний внесок у розвиток мовознавства, теорії фольклору, етнографії зробив випускник і проф. ун-ту *Олександр Потебня* (1835-1891).

На базі Крем'янецького ліцею сформований Київський ун-т св. Володимира (1834). Перший ректор 30-річний *Максимович* (Михайло Олександрович, 1804-1873). При ун-ті довкола Костомарова гуртується студентство, зацікавлене мовою, слов'янською к-рою — *Куліш* (Пантелеймон, 1819-1897), *Білозерський* (Василь, 1825-1899), *Гулак* (Микола, 1822-1899), *Маркович* (Опанас, 1822-1867, музика до п'єси Котляревського «Наталка Полтавка»). Кирило-Мефодіївське братство числом 12 чл. і бл. 100 чол. причетних до його діяльності (грудень **1845**). Програмні твори тов.-ва «*Закон Божий. Книга буття укр. народу*», відозва «*Брати-українці*» та «*Братья великороссийские и поляки*». Основна ідея – союз слов'янських республік (федерація при внутрішній суверенності кожного народу з центром у Києві), де б рада мала вирішувати загальні справи. Білозерський уклав програмний документ — «*Статут слов'янського тов.-ва св.Кирила і Мефодія*» та пояснення до нього. Чл. братства могли бути однодумці, які прагли: ліквідації кріпацтва, побудови суспільства на засадах християнської моралі й освіти. Увійшов Шевченко (1846). Арешти і висилка чл. тов.-ва у різні віддалені міста Російської імперії (1847). За умов переслідування укр. слова і думки центром нац. громадського руху став Петербург (1850-60-ті). Діяла укр. друкарня (видання Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Шевченка; журнал «*Основа*» (1861/2)).

Третім ун-том був Новоросійський в Одесі (1864). Освітні традиції вплинули на заснування Дмитром Корчевським сучасної Комп'ютерної академії «Шаг» – недержавного міжнародного навчального закладу з підготовки ІТ-спеціалістів.

На Буковині відкритий ун-т у Чернівцях (1875). Класичні навчальні заклади в різних сферах знань діяли в Україні у ХІХ ст.: Духовна Академія (Київ), Технологічний ін.-т (Харків), політехнічні ін.-ти (Київ, Львів, Одеса), сільськогосподарський (Одеса), гірничий (Катеринослав), ветеринарний (Харків), Вищі Жіночі Курси (Київ, Харків, Одеса).

Специфіка укр. науки в Західних регіонах України між двома світовими війнами полягала в тому, що вона розвивалася далі як при Науковому Тов.-ві ім. Шевченка у Львові, так і в еміграційних центрах, переважно в Чехословаччині — Прага, Подєбради, менше — у Варшаві, Берліні й Парижі. У Чехословаччині з ініціативи президента республіки, проф. Томаша Масарика на урядовому рівні розроблено було план сприяння еміграції, який полягав у створенні суто укр. або рос. чи білоруських наукових, к-рницьких, навчальних установ, закладів і тов.-в. Так відкрито Укр.вільний ун-т (Прага, 1921), Укр. господарська академія (Подєбради, 22.04.1922) та Укр. високий педагогічний ун-т ім.М.Драгоманова (Прага, 1923). Тож коли у Львові та Чернівцях скасовували укр. кафедри, а на терені підрадянським ун-ти зведено до ролі ін.-тів нар. освіти, Укр. вільний ун-т у Празі лишився єдиним у світі.

У 1992 відновлено діяльність Києво-Могилянської Академії — навчального закладу нового типу з укр. та англ. мовами викладання. Здійснювався перехід на триступеневу підготовку: бакалавр, спеціаліст, магістр. Вузи робилися більш автономними.

У системі НАН України створено наукові ін.-ти: Ін-т укр. археографії, Ін-т укр. мови, Ін-т народознавства, а недостатній рівень фінансування призвів до втрати науковими установами 50% свого складу.

За ініціативою Мін. освіти України було створено кілька основоположних документів та прийнято ряд постанов і програм. Насамперед виділимо такі: міжгалузеву перспективну програму "Освіта ХХІ

ст.", "Засади гуманітарної освіти в Україні", концепція "Основи національного виховання", "Українознавство в системі освіти".

Ще 1913 М.Грушевський у статті «Шкільна мова» підкреслював: «Серед усіх потреб нашого нац. життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який немає своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування». Стереотипи хибної поведінки: 1) поверховість суджень: хапаться за гіпотезу, не перевіривши науково; 2) зневіра, котра не дає поборювати стереотипи; 3) пошук кращих зразків поза межами батьківщини, усвідомлення власної маргінальності.

3. Роль творчої інтелігенції в становленні української національної культури.

«Руська трійця»: *Маркіян Шашкевич* (1811-1843), *Іван Вагилевич* (1811-1866) та *Яків Головацький* (1814-1888). А також *Микола Устиянович* (1811-1885) і *Григорій Ількевич* (1803-1841). Їх к-рно-просвітницька діяльність започаткувала справжнє нац.-к-рне відродження в Галичині.

Завдяки самовідданій праці таких провідних діячів «Просвіти», як *Анатоль Вахнянин* (1841 — 1908, голова), *Омелян Огоновський* (1833-1894), *Омелян Партацький* (1840-1895) до 1914 р. тов.-во налічувало 77 регіональних відділень, близько 3 тис. читалень і бібліотек, понад 36 тис. чл. у складі Льв. філії і бл. 200 тис. — у сільських читальнях

Яскраву сторінку в нац.-к-рне та духовне відродження укр. народу вписав І.Франко (1856—1916). Поряд з іменами Т.Шевченка та І.Франка стоїть постать подвижника в царині к-ри Митрополит Іларіон (у мирі проф. д-р Іван Огієнко). За уряду гетьмана Павла Скоропадського (1918) був один із організаторів в Києві: Укр. Держ. ун-ту; був головою Комісії для вироблення

нового статуту для академічних шкіл та Головою правописної комісії. Важливою є його спадщина.

На прикладі життя тільки однієї творчої особистості можна бачити як тісно спліталися долі Західної та Східної України. *Гнат Хоткевич* (1877-1938).

В Україні підрадянській не бракло жертвних людей. *Максим Тадейович Рильський* (1895).

Валерій Шевчук. Титанічна праця з трансформації спадку давнини у сучасну площину. Визначний популяризатор колись латино мовної л-ри.

4. Культурницькі установи та інституції у розвитку культури України XIX-XX ст.

1873 – за ініціативи та фінансової підтримки наддніпрянських українців організовується **Тов.-во ім. Т.Г.Шевченка**, яке ставило наукові завдання: вільний розвиток л-ри і науки; ж-ли «Правда» та «Зоря». Придбали друкарню для друкування українських книг. У 1892 Тов.-во заходами Кониського і В.Антоновича реорганізовується у **Наукове Тов.-во ім. Шевченка**. Понад 15 років М.Грушевський очолював Наукове тов.-во ім. Т.Г.Шевченка, яке після реорганізації (1892 р.) фактично виконувало функції Академії наук. Товариство об'єднало майже всіх провідних східно- і західноукр., а також багатьох європейських вчених. Діяли філологічна, історико-філософська та математично-природничо-лікарська секції. Перший голова — О.Барвінський. Працювали А.Кримський, В.Грінченко, В.Гнатюк, І.Франко, М.Павлик, Ф.Вовк, Ф.Колеса, їхні наукові праці публікувалися у "Записках Наукового тов.-ва ім.Т.Г.Шевченка" (видано понад 120 т.), «Хроніках НТШ» (59 вип.)"Збірнику математично-природничої і лікарської

секції", "Етнографічному збірнику", "Пам'ятках українсько-руської мови і літератури" й ін. виданнях тов.-ва.

1870-ті рр. – розквіт москвофільства. Стара інтелігенція піддалася під ідеологію москвофілів (общество ім. М.Качковського в Коломиї). Друкований орган – журнал “*Друг*”, в редакційну раду якого входили І.Франко та М.Павлик. Газета “*Русская Рада*”(виходила 1871р.).

1-а громада в Петербурзі (Кириломедодіївці), на межі 1860-1870 рр. зросла до 60. За підтримки українофілів Василя Тарновського і Григорія Галагана організоване видання творів укр. письменників. Альманах «Хата». Ж-л «Основа» (1-й щомісячник укр. мовою (з січня 1861 по жовтень 1862): Куліш, Костомаров, Білозерський; **Олександр Кістяківський** (1833-1885)); «метелики».

1861 — громада в Києві. П. Чубинський, П. Житецький, В.Антонович. За дозвіл на організацію недільних шкіл куратора Київського учбового округу Миколу Пирогова звільнено з посади.

У 1850-60-х рр. міцніє серед освіченої молоді ідеологія народництва. Вірили, що тільки селянство зберегло чистоту моралі, нац. к-ри. Почалося все з гуртка «хлопоманів» у середовищі студентів Київського ун-ту — Володимир Антонович (засновник школи **київських істориків**), Тадей Рильський, Анатоль Свидницький, що самі називали себе українофілами. Вважали, що для ліквідації кріпацтва та царизму, суверенності України, мирного співіснування з усіма націями необхідно поширювати освіту в народі. У 1861 р. гурток припинив існування з ініціативи учасників. Змінивши тактику вони продовжили діяльність у новоствореній київській «Громаді», яку очолив В.Антонович. В ній налічувалося до 200 чл. — **Драгоманов** (Михайло Петрович, 1841-1895, публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч), **Житецький** (Павло

Гнатович, 1836-1911, філолог, педагог, чл.-кор. Петерб.АН з 1898, член НТШ у Львові з 1903), П.*Чубинський*, М.*Старицький*, *Рильський* (Тадей), *Вовк* (Волков, Федір Кіндратович, 1847-1918, археолог, антрополог, етнограф, фольклорист), Учасник Київської громади *Кониський* (Олександр Якович, 1836-1900) був автором слів церковного гімну “*Боже, великий, єдиний*” (музика М.Лисенка).

“Громади” у Харкові, Полтаві. В 1870-х рр. відновлюється діяльність спочатку київської, під назвою «*Стара Громада*», згодом одеської та полтавської. Зв’язки з Галичиною. **1873** тов.-во «Південно-Західний відділ рос. географічного тов.-ва». Ж-л «Киевская Старина» Володимир Науменко

Укр.Вільний ун-т у Празі; 1923 — Укр. історико-філологічне тов.-во. 1930 Укр.науковий ун-т у Варшаві. 1945 Укр. вільна АН. 1947 відновлена робота НТШ у Мюнхені («Енциклопедія українознавства») **1963** «Укр. католицький ун-т»; Музей укр. мистецтва і книгодрукування у Римі ініційовані Йосифом Сліпим. **1976** Укр Гельсінська спілка

Для розуміння питання про стан духовної культури в сучасній Україні рекомендовані книги видавництва «Свічадо»:

Блаженніший Любомир. Думки у спадок/ Упор. Ольга Гнатишин. – Львів: Свічадо, 20018. – 112 с.

Хочу ходити з Богом: Свідчення Ганнусі Косів/ упор Ю. Підлісний. – Львів: Свічадо, 2020. – 168 с.

Рекомендована література

Основна:

1. Історія української культури / за ред.І.Крип’якевича. – Київ : Либідь, 1994.
2. Історія української культури. Кредитно-модульний курс навч. посіб./ О. М. Цапко, Л. М. Дубчак, А. І. Піскарьова, Т. В. Гороховська, П. С. Прибутько. — Київ : КНТ: Дакор. — 2010. — 176 с.

3. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. С. М. Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – Київ : Вища школа. Знання, 1999. – С. 7–20.
4. Курс лекцій з української та зарубіжної культури : навч. посіб. / за ред. Цюбова Л. В. – Львів: Львівська політехніка, 1997. – С. 4–20.
5. Попович М. В. Нариси історії культури України. – Київ : АртЕк, 1998. – 727 с.
6. Семчишин М. Тисяча років української культури. – Київ, 1993

Допоміжна:

1. ДеКАленДар : перелік визначних дат історії та культури України / упоряд. Олена Падовська. - Львів : Сполом, 2010. - 366 с.
2. Золота підкова Лева : путівник / уклад. Наталя Недашківська, Олена Падовська, Наталя Космолінська, Юрій Охріменко. - [Б. м, б. р.]. - 63 с.
3. Культурологічні тексти : хрестоматія в 2 кн. / уклад. Шлемкевич Світлана, Падовська Олена. - Львів, 2008. - 356 с.
4. Охріменко Ю. М. Традиційна українська кухня як складова національної ідентичності в “Енеїді” Івана Котляревського / Ю. М. Охріменко, О. М. Падовська // Феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. наук. ст. – Львів, 2013. – Вип. 22. – С. 50 – 53.
5. Падовська О. За межею: доля українських пам'яток на території сучасної Польщі / Олена Падовська // Матеріали VI краєзнавчої конференції "Історичні пам'ятки Галичини". – Львів, 2016. – С. 139–146.
6. Падовська О. По Дунаю до витоків української душі : [передмова] / Олена Падовська // Блажко Л. Дунай у піснях українського народу : науково-популярний нарис / Любомира Блажко, Богдан Гурман. - Львів : Сполом, 2018. - С. 3-6.
7. Падовська О. Традиції виховання духу й тіла в Україні (за твором “Поучення” Володимира Мономаха) / О. Падовська, М. Чорненька // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2013. – № 3. – С. 200 – 203.
8. Падовська О. М. Малковичі в контексті проблеми збереження пам'яті у депортованих українців // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Л., 2008. – С. 42–44.

9. Падовська О. Використання образу: зарис про стан національних символів та еталонів культури в Україні / Олена Падовська // Українські національні одноборства: становлення і розвиток. – Л., 2003. – С. 59–60.
10. Сухораба І. Фізичне виховання запорізьких козаків у творах Дмитра Яворницького / Ілля Сухораба, Олена Падовська // День студентської науки : зб. матеріалів щоріч. студент. наук. конф. - Львів, 2018. - С. 28-30.
11. Padovska O. Principles of National Sanitation and Physical Education in the Works of Osypa Zaklynska / Padovska Olena // Using sports, culture, and social studies as means to rediscover lost values : abstract book of 6th International Conference on Science Culture and Sport (25–27 April 2018). – Lviv, 2018. – P. 129.